

ХРЫШЧЭННЕ ЁСХОДНІХ СЛАВЯН У БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІМ ЛЕТАПІСАННІ

Прыняцце хрысціянства ва ўсходнеславянскіх княствах сталася этапным не толькі ў іх палітычным жыцці, але і вызначыла наступнае развіццё беларускай літаратуры. Так, царкоўна-рэлігійныя тэксты сталі асноўнай крыніцай і ўзорам нашай літаратуры, якая пісалася старажытнымі кніжнікамі і ў адпаведнасці з мастацкімі канонамі. Натуральна, гэтыя фактары абумовілі стылістычна-кампазіцыйныя і зместавыя асаблівасці беларускай сярэднявечнай літаратуры, у тым ліку і летапісных твораў.

Летапіс – жанр, які найперш абслугоўваў дзяржаўную і царкоўную эліту, а таму менавіта ў летапісе фіксаваліся і абгрунтаваліся актуальныя для свайго часу агульнадзяржаўныя канцэпцыі. Улічваючы тое, што крытэрыі «хрысціянізаванасць-нехрысціянізаванасць» нярэдка выкарыстоўваўся для апраўдання захопніцкіх войнаў і пашырэння сферы ўплыву на «нехрысціянізаваныя» ці «нядаўна хрысціянізаваныя» землі, для кожнага ўсходнеславянскага княства стала вельмі важным і актуальным стварыць, зафіксаваць і абгрунтаваць гісторыю хрышчэння сваіх земляў. Гэта ў пэўнай ступені гарантавала ўласную дзяржаўную незалежнасць, аднак вымагала стварэння шэрагу хрысціянізаваных сюжэтаў, героямі якіх былі б уласныя святыя, пакутнікі і падзвіжнікі. Да прыкладу, жаданне Кіеўскай Русі вызваліцца з-пад уплыву Канстанцінопаля і абгрунтаваць сваё права на незалежнасць стала прычынай стварэння на ўсходнеславянскіх землях шэрагу ўласных казанняў пра хрышчэнне Кіеўскай Русі. Тэксты хрысціянскага зместу ствараліся на ўзор ужо існуючых, перакладных, альбо інтэрпрэтаваліся і ў форме запазычанняў, кампіляцый, рэміністэнцый, цытацый траплялі ў новы твор – летапіс, хроніку, жыццё і г. д.

Шэраг летапісных сюжэтаў пра хрышчэнне Кіеўскай Русі прысутнічае ўжо ў «Аповесці мінулых гадоў»: наведванне Русі Андрэем Першапакліканым; хрост княгіні Вольгі; хрост Уладзіміра; хрышчэнне кіеўлян (X ст.) і інш. Асноўная мэта хрысціянізаваных сюжэтаў – праславіць Уладзіміра як першаапостала Кіеўскай Русі і, узвялічыўшы род Рурыкавічаў, абгрунтаваць іх права на ўсходнеславянскія землі.

Тое, як, у залежнасці ад дзяржаўных прыярытэтаў, мянялася адлюстраванне хрышчэння усходнеславянскіх земляў, цікава прасачыць на матэрыяле беларуска-літоўскіх летапісных зводаў, якія не толькі ўтрымліваюць адрозныя дынастычныя канцэпцыі, але і па-рознаму паказваюць хрысціянізацыю ўсходніх славян.

У першым летапісным зводзе беларуска-літоўскага летапісання хрышчэнне ўсходніх славян выкладзена згодна з усходнеславянскай канцэпцыяй, а дынастычная гісторыя Вялікага княства Літоўскага выводзіцца з усёй гісторыі Кіеўскай Русі. Таму, напрыклад, пешая частка «Супрасльскага летапісу» «Ізбрание летописания изложено вкратце»

ўтрымлівае шматлікія хрысціянізаваныя сюжэты, прысутныя ў «Аповесці мінулых гадоў»: хрост княгіні Вольгі; хрост Уладзіміра; забойства Барыса і Глеба і інш. Паколькі дынастычная гісторыя вялікіх князёў літоўскіх выкладзена згодна з варажскай канцэпцыяй, падкрэсліваецца, што Вітаўт – князь літоўскі і *рускі*, і таму менавіта яму адводзіцца асноўная роля ў аб'яднанні ўсходнеславянскіх земляў. Прыналежнасць Вітаўта да дынастыі рускіх князёў абгрунтоўвае ягонае права на ўходнеславянскія землі, а сам Вітаўт, паводле першага беларуска-літоўскага зводу, толькі працягвае хрысціянізацыю ўсходніх славян.

«Супрасльскі летапіс» утрымлівае не толькі шэраг хрысціянізаваных сюжэтаў, але і вялікую колькасць звестак пра царкоўна-рэлігійнае жыццё Вялікага княства Літоўскага і суседніх дзяржаў, што з'яўляецца характэрным і актуальным для сярэднявечнай літаратуры. Асабліва ўвага звернута на мітрапаліцкае жыццё. Гэта дало падставы В. Чамярыцкаму крыніцай I летапіснага зводу лічыць Маскоўскі метрапалітаў летапіс, які вызначыў змест «Супрасльскага летапісу» і паўплываў на яго ідэйную накіраванасць [1, с. 243].

Абсалютна іншая канцэпцыя хрысціянізацыі ўсходніх славян прысутнічае ў другім і трэцім летапісных зводах, створаных ужо ў XVI-м. стагоддзі. Нягледзячы на характэрную для гэтага часу секулярызацыю літаратуры, у тым ліку і летапіснага жанру, і значнае паслабленне ўплыву царквы на дзяржаўнае жыццё, па-ранейшаму ў летапісах вялікая ўвага надаецца паказу хрысціянізацыі ўсходніх славян. Жаданне Вялікага княства Літоўскага абгрунтаваць сваю адасобленасць ад маскоўскіх і польскіх земляў, адмова ад варажскай дынастычнай гісторыі спавадала не толькі адсутнасць слова «рускі» ў назвах летапісаў – «Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага», але і ўвогуле адмову ад сюжэтаў пра хрышчэнне Кіеўскай Русі. Правы Вялікага княства Літоўскага на кіеўскія землі згодна з другім і трэцім летапісным зводам, абгрунтоўваюцца тым, што літоўскі князь садзіць на кіеўскі сталец Алелькавічаў, князёў Слуцкіх.

У цэнтры ўвагі складальнікаў беларуска-літоўскіх летапісаў XVI ст. – хрысціянізацыя літоўскіх і жамойцкіх земляў, і адпаведна – заслугі вялікіх князёў літоўскіх у гэтай справе. У выніку тэксты летапісаў папоўніліся цэлым шэрагам хрысціянізаваных сюжэтаў. Нягледзячы на раскіданасць сюжэтаў па ўсім тэксце, яны узаемазвязаныя і ўяўляюць сабой цыкл апавяданняў, аб'яднаных адной стратэгічнай задумай: даказаць, што хрысціянізацыя усходніх славян – заслуга выключна літоўскіх князёў. Аднак звяртае на сябе ўвагу і тое, што роля першахрысціцеляў у другім і трэцім летапісных зводах належыць розным людзям. Калі ў спісах Рачынскага, Красінскага, Еўраінаўскім, Румянцаўскім, Альшэўскім, якія складаюць другі летапісны звод, роля першахрысціцеля Літвы належыць выключна Ягайлу (для прыкладу працытуем спіс Рачынскага: «Там же сам крестился и братья его, и князи, и бояре, и понял собѣ кролеву Едвигу, и корунован был. И оттоль почала креститися литва у лядскую вѣру або рымскую, и прислал арцыбискуп бискупа до Вилни на Литовскую землю, и от тых часов почали

костелы ставити по всеи земли Литовскои» (XIV ст.) [3, с. 157]), то ў «Хроніцы Быхаўца» Ягайла пасля шлюбу з Ядвігай толькі спрычыняецца да распаўсюджвання заходняга кірунку хрысціянства – «rozcał rozmnożat wiru rymskuiu w Litowskom panstwie» [2, с. 145]. Уласна першахрысціцелем Літвы, паводле «Хронікі Быхаўца» з'яўляецца Пётр Гаштольд які першым прыняў веру рымскую і да Літвы прывёў: «Y tot Petr Gasztolt nauperwey pryniał wiru rymskuiu y do Litwy prynes» (XIV ст.) [2, с. 140].

Асобная роля ў «Хроніцы Быхаўца» адводзіцца асобе Вітаўта, які ў летапісе ўзвялічваецца не толькі як першахрысціцель, але і першаапостал жамоіцкай зямлі: «y wsiu Żomoit' kazał chrystyty z wery pochanskoie u weru chrystianskuiu, y wsiu zemlu Zawelskuiu ochrestył, y kostelow mnoho postawił, y dla toho nazwan iest Wilolt wtory apostoł bożyi, iż on z takoho okrutnoho pohanstwa nawernul tyie zemli na weru chrystianskuiu» (XV ст.) [2, с. 151]. Для ўзвелічэння Вітаўта і Пятра Гаштольда як першахрысціцеляў ствараюцца і ўводзяцца ў тэкст унікальныя сюжэты пра хрост Пятра Гаштольда і хрышчэнне Жамоіці. «Хроніка Быхаўца» ўвогуле характарызуецца наяўнасцю шэрагу ўнікальных сюжэтаў пра хрышчэнне Літвы і Жамоіці. Да прыкладу, сюжэт пра хрышчэнне Пятра Гаштольда [2, с. 139]; апавяданне пра 14 францішканцаў-пакутнікаў [2, с. 151]. У тэксце «Хронікі Быхаўца» імя Вітаўта адзінае, якое вылучаецца, калі гаворыцца пра шлюб Ягайлы і хрышчэнне літоўскіх паноў: «y tam Jagoyło wszedszy wo cerkow y pryniał wiru rymskuiu y ochrestyłsia, y dali iemu imia Władysław. Y tohdy ż kniaź weliki Witold ochrestyłsia y wiru rymskuiu pryniał, y dali iemu imia Alexander, i innyi panowie litowskij mnohij crystylisia, kotoryi tam byli» [2, с. 145]. Для летапісца істотна, каб пры апісанні хрышчэння літоўскай шляхты імя Вітаўта стаяла поруч з імем Ягайлы, чаго няма ў другім летапісным зводзе. Далей у тэксце «Хронікі Быхаўца» Вітаўт будзе названы першахрысціцелем і першаапосталам Жамоіці, а першахрысціцелем Літвы – Пётр Гаштольд. Пазіцыянаванне асобы Вітаўта і цэлага шляхецкага роду Гаштольдаў як пачынальнікаў хрысціянізацыі Вялікага княства Літоўскага неабходнае, каб падкрэсліць, што хрышчэнне літоўскіх земляў адбывалася выключна сваімі сіламі і ні польскія, ні маскоўскія князі ніякага дачынення да гэтых працэсаў не мелі. Такім чынам у летапісе падкрэсліваецца і абгрунтаваецца незалежнасць Вялікага княства Літоўскага ад сваіх суседзяў, найперш маскоўцаў і палякаў. Цікава, што ў пазнейшым спісе, «Хроніцы Літоўскай і Жамоіцкай» (паводле М. Улашчыка, датуецца т. [5, с. 75]), роля першахрысціцеляў Жамоіці адводзіцца двум князям – Вітаўту і Ягайле [5, с. 79].

Абгрунтаванне канцэпцыі паходжання літоўскай шляхты ад рымскіх патрыцыяў, натуральна, вымагала ад летапісца найперш засяродзіць увагу на распаўсюджванні хрысціянства заходняга ўзору – «рымскай веры». Аднак, паколькі на значнай частцы Вялікага княства Літоўскага панавала праваслаўнае веравызнанне – руская вера, – у тэксце прысутнічае цэлы шэраг сюжэтаў пра хрышчэнне літоўскіх князёў у рускую веру (хрышч. Гінвіла, Барыса, Альгерда і інш.). Пры гэтым пытанне, хто ўласна рускую веру на ўсходнеславянскія землі прынёс, у тэксце не закранаецца ўвогуле. Наадварот,

звяртаецца ўвага на тое, што Альгерд, ахрысціўшыся ў рускую веру, не прымушае да хросту сваіх падданных: «...y kniaź welik Olgerd nie czynił im siły y w wieru swoiu ne wernuł, y rymskoie wiry w Litwie paki uže nie było, tolko ruskaia zmieszalasia» [2, с. 139]. Гэта заўвага яшчэ раз падкрэслівае, што хрысціянства патрапіла на літоўскія землі і распаўсюдзілася выключна дзякуючы Вітаўту, Гаштольду і Ягайлу, а ранейшыя па часе эпізадычныя хросты літоўскіх князёў не мелі агульнадзяржаўнага значэння і не спрычыніліся да распаўсюджання хрысціянства на Літве.

Паказальным з'яўляецца таксама сюжэт, дзе апісваецца жыццё дачкі полацкага князя Рагвалода, у хрышчэнні Васілія, Параскевы. Дачка праваслаўнага князя, праваслаўная па веравызнанні князеўна, якая ў 7 год пастрыглася ў царніцы ў манастыры «Святога Спаса» і ўсё жыццё перапісвала кнігі, у канцы жыцця выпраўляецца ў Рым, дзе і памірае. Пасля смерці на імя святой будуець касцёл (kotoruiu zowut swiataja Praxedys, a po rudku Paraskowia, ktoroy że w Rymie i kościół zbudowali na imia jeie swiatoie [2, с. 139]), дзе яе і хаваюць. Такім чынам, першапачаткова праваслаўная па веравызнанні Параскева пазіцыянуецца як каталіцкая святая Пракседэс. Натуральна, што такое змяшэнне не магло б мець месца ў тэкстах сярэднявечных летапісах.

Як ужо згадвалася вышэй, паказ хрысціянізацыі вымагаў стварэння і ўвядзення ў тэкст летапісу шэрагу хрысціянізаваных сюжэтаў. Так, напрыклад, у «Хроніцы Быхаўца» сустракаюцца сюжэты, якія ўмоўна можна назваць «жыццё свядомых хрысціянаў» (Барыса, Параскевы); «пакутнікі» (апав. пра 14 віленскіх пакутнікаў); «першахрысціцель» (хрышчэнне Вітаўтам Жамойці, Гаштольдам – Літвы); «хаджэнне» (хаджэнне Парасковіі да Рыма), «заклад цэркваў, манастыроў, касцёлаў» (Вітаўт – касцёл Звеставання Божай Маці ў Новых Троках; касцёл св. Пятра ў Медніках; Пёрт Гаштольд – 1-ы кляштар у Вільні); «хрост, каб пабрацца з князеўнай-хрысціянкай» (хрост Гінвіла праз шлюб з дачкой цвярскага князя Юрыя; хрост Альгерда праз шлюб Ульянай Віцебскай; хрост Гаштольда праз шлюб з дачкой пана Бучацкага; «хрост дзеля кароны» (хрост Міндоўга і Ягайлы); «цуд» (апав. пра святы крыж і з'яўленне анёла панне з Габданку). Самым распаўсюджаным хрысціянізаваным сюжэтам «Хронікі Быхаўца» з'яўляецца сюжэт «хрост, каб пабрацца з князеўнай-хрысціянкай».

Дыяхранічны аналіз усходнеславянскіх летапісаў сведчыць пра тое, што жаданне дзяржаўнай эліты Вялікага княства Літоўскага абгрунтаваць незалежнасць, моц сваёй дзяржавы, старажытнае паходжанне, прывяло не толькі да стварэння міфа пра паходжанне літоўскай шляхты ад рымскай, але і стала прычынай уласнага, выгаднага Вялікаму княству Літоўскаму паказу хрышчэння ўсходнеславянскіх земляў. Гэта, у сваю чаргу, спарадзіла і стварэнне шэрагу хрысціянізаваных сюжэтаў, асноўнымі героямі якіх становяцца зусім не князі Кіеўскай Русі, а беларуска-літоўскія вялікія князі і магнаты.

Літаратура

1. Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддзяў: у 2 т. Т.1. Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя / навук рэд. тома В. А. Чамярыцкі. 2-е выд. Мінск, 2006.
2. Полное собрание русских летописей. Т. 32. М., 1975.
3. Полное собрание русских летописей. Т. 35. М., 1980.
4. Руссова В. М. Літаратурна історія літописных оповідань про хрещення Русі (XI – XVI ст.) / автореферат на дисс. ... ступеня кандід. філологіч. наук. (10. 01. 01 – україньска літаратура). Херсонсий універсітэт. Херсон, 2008
5. Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. М., 1985.